

ТВОРЕННЯ КОМІЧНОГО ЕФЕКТУ ШЛЯХОМ АКТУАЛІЗАЦІЙ КОГНІТИВНОЇ МЕТАФОРИ (НА МАТЕРІАЛІ РАДЯНСЬКОЇ ПРЕСИ)

CREATING A COMIC EFFECT BY ACTUALIZING A COGNITIVE METAPHOR (BASED ON MATERIAL FROM THE SOVIET PRESS)

Чорноморець О.К.,

orcid.org/0000-0002-7777-9345

*аспірантка кафедри української мови
філологічного факультету*

Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна

У статті розглядається когнітивна метафора ВІЙНА – ЦЕ СВЯТО на матеріалі статті «Миротворець 007» (газета «Радянська Україна», 01.01.1984). Стиль цієї аналізованої політичної статті – сатирично-іронічний. Автор передусім прагнув акцентувати увагу на негативних аспектах політики США на міжнародній арені. Вибір метафори ВІЙНА – ЦЕ СВЯТО і образу Санта-Клауса зумовлений часом публікації тексту й тезою про нещирість політики США. У пропонуваній статті аналізуються концепти ВІЙНА і СВЯТО окремо, а також у взаємодії. Досліджено важливі для автора аналізованої статті та акцентовані в тексті певні аспекти цих концептів. У тексті виявлено певні матеріальні (конкретна лексика) та емоційні (абстрактна лексика) атрибути образів Санта-Клауса та військового США, через які втілюється метафора ВІЙНА – ЦЕ СВЯТО. У пропонуваній статті проаналізовано модель творення цієї когнітивної метафори. Виявлено, що когнітивна метафора ВІЙНА – ЦЕ СВЯТО впливає на творення комізму в тексті. Комічний ефект твориться шляхом недоречного взаємопроникнення двох концептів, що базується на поняттєвій моделі «подарунки = нові снаряди => радість = смерть». Композиція аналізованого тексту така, що одразу задається іронічний тон, а настрої змінюються відповідно до зміни акцентного образу (від Санта-Клауса і позитиву – до військового і негативу). Автор щодо описуваних подій займає іронічно-викривальну позицію. Виявлено, що іронічну взаємодію двох концептів підтримують інші засоби творення комічного: контраст, прецедент, нагромадження однотипних конструкцій. Використання концептуальної метафори показує певні аспекти світобачення того періоду, зокрема ставлення до політики США. Підкреслено протиставлення «свій – чужий». Найчастіше когнітивна метафора вживається в іронічних контекстах, завдяки чому вона більш експресивна і має більший вплив на читача.

Ключові слова: когнітивна метафора, концепт, експресивність, комізм, іронічність, радянська преса.

The article deals with a cognitive metaphor that can be described as 'WAR IS A HOLIDAY', on the basis of an article called "Myronosets 007" (newspaper "Radianska Ukraina", 01.01.1984). The style of this analyzed political article is satirically ironic. First of all, the author tried to emphasize the negative aspects of the United States foreign policy of that time. The choice of 'WAR IS A HOLIDAY' metaphor, as well as the use of the character of Santa Claus, was most likely determined by the time of publication of the text and a thesis about hypocrisy and dishonesty of the US policy. The proposed article analyzes the concepts of 'WAR' and 'HOLIDAY' separately as well as in conjunction with one another. The text identifies certain material (specific vocabulary) and emotional (abstract vocabulary) attributes of images of Santa Claus and a US soldier, through which the 'WAR IS A HOLIDAY' metaphor is embodied. The proposed article analyzes the model of creation of this cognitive metaphor. The cognitive metaphor of 'WAR IS A HOLIDAY' influences the creation of certain comical aspects in the text. The comical effect is created by the inappropriate interpenetration of the two concepts, based on the conceptual model "gifts = new shells => joy = death". The composition of the analyzed text is set in an ironic tone and the mood changes according to the change of accent (from Santa Claus and a positive one to the soldier and a negative one). The author takes an ironically accusatory stance on the described events. It is revealed that the ironic interaction of the two concepts is supported by other means of creating the comic: contrast, precedent, accumulation of the same types of constructions. The use of the conceptual metaphor shows certain aspects of the worldview of that time period, including attitudes towards the US policy. The juxtaposition of "one's own – another's" is emphasized. Most often, the cognitive metaphor is used in ironic context, which makes it more expressive and makes a greater impact on the reader.

Key words: cognitive metaphor, concept, expressiveness, comic, irony, Soviet press.

Постановка проблеми. Одним із напрямів сучасних мовознавчих досліджень є когнітивна лінгвістика, заснована на твердженні, що мова і світосприйняття нерозривно взаємопов'язані. Дж. Лакофф та М. Джонсон у праці «Метафори, якими ми живемо» ("Metaphors We Live By") стверджують, що наша звична поняттєва система метафорична за своєю суттю, а отже, є метафори, які впорядковують наше уявлення про світ. Серед таких базових метафор вони виокремлюють

пояснюють метафору ДИСКУСІЯ – ЦЕ ВІЙНА (ARGUMENT IS WAR). Ця метафора впорядковує дії людини, виконувани під час дискусії, в термінах війни. І це явище є передусім упорядкуванням мислення, а не просто мовлення. Саме цю модель, у якій сутність метафори полягає в осмисленні одних явищ у термінах інших [10, с. 5], ми взяли за основу, аналізуючи статтю «Миротворець 007» (газета «Радянська Україна», 01.01.1984) і виокремлюючи метафоричну

конструкцію ВІЙНА – ЦЕ СВЯТО, що має іронічну природу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням когнітивної лінгвістики присвячені праці А. Вежбицької, С. Воркачева, В. Карасика, О. Кубрякової, Дж. Лакоффа, О. Селіванової, А. Приходька та ін. Центральним поняттям когнітивної лінгвістики є концепт. З. Попова і Й. Стернін називають концепт «базовою одиницею мисленнєвого коду людини і результатом пізнавальної діяльності особи і суспільства» [4, с. 34]. Концепт СВЯТО в українській лінгвістиці досліджений фрагментарно, зокрема в працях С. Богдан (в епістолярії Лесі Українки), Н. Гошилик (як темпоральний маркер), Т. Давидової і А. Колюки (в англійській літературі), О. Хомчак (асоціативно-вербальна модель). Концепт ВІЙНА в українському мовознавстві ставав об'єктом досліджень Л. Брославської (в англійській літературі), Т. Вільчинської (у сучасному газетному тексті), Г. Яворської (на матеріалі української літератури) та інших.

Постановка завдання. У цій статті ми не прагнемо цілком дослідити концепт свята чи війни, натомість ставимо собі за мету проаналізувати, як автор залучає ключові, на його думку, елементи концепту для характеристики іншого концепту, у якому також акцентує певні ядрові елементи. Відповідно до мети ставимо завдання: 1) проаналізувати модель творення когнітивної метафори і передачі концепту війни через концепт свята; 2) виявити, як ця когнітивна метафора впливає на творення комізму в тексті.

Виклад основного матеріалу. У 80-х роках ХХ століття радянська пропаганда зосередилась переважно на зовнішніх ворогах, передусім США. Автори статей критикували буквально кожен аспект політичного, соціального та культурного життя США. Найбільш болісно і вороже сприймалися дії США для утвердження власного впливу в країнах, які перебували в політичних пошуках, а отже, могли приєднатися до одного з двох таборів – капіталістичного чи соціалістичного. В аналізованій статті йдеться про державу Гренада (у радянському правописі – Гренада), у якій невдовзі після отримання незалежності від Великої Британії владу захопила партія, що швидко налагодила зв'язок з СРСР і Кубою. США, відповідно, не були задоволені такою ситуацією. Внаслідок цього 1984 року США вторглися на територію Гренади.

Стиль подібних політичних статей можна назвати сатирично-іронічним. Оскільки у СРСР була поширена емоційна критика ворогів (не

завжди хоча б у чомусь конструктивна), такий стиль відповідав цим вимогам. В аналізованій статті іронічно ставиться під сумнів головна теза зовнішньої політики США – ніби вони несуть лише добро.

Формат газетної статті передбачає стислість і яскравість мовних засобів, саме тому авторові був необхідний влучний промовистий образ. Вибір метафори зумовлений тим, що дії США збіглися в часі з новорічними святами: військові вторглися на чужу територію і принесли замість святкових подарунків снаряди. За такою логікою вибір образу Санта-Клауса очевидний. У тексті використані такі назви: *Санта-Клаус; заокеанська модифікація Діда Мороза; той самий, який виконує найпотаємніші бажання і дарує вимріяне, чийого приходу чекають з радісним хвилюванням* (описова номінація); *прототип, створений дитячими мріями і дорослим рекламним бізнесом; справжні санта-клауси* (написання з малої літери свідчить про перехід до іншого концепту). Зауважимо, що загалом Санта-Клаус і Дід Мороз – національно марковані концепти, які мають певні спільні риси. Це номінації позитивного міфічного персонажа, що з'являється в новорічно-різдвяний період, дарує подарунки дітям і загалом несе добро і радість. Зважаючи на конфлікт двох культур, у тексті вони перебувають у межах протиставлення «свій-чужий». Тут це протиставлення засноване не просто на культурних відмінностях, а й на політичній ворожнечі. Автор одразу відмежовує образ радянського Діда Мороза від образу американського Санта-Клауса, унеможливаючи будь-які подальші паралелі не лише прями, а й метафоричні, пов'язані з конструкцією ВІЙНА – це СВЯТО.

У ядрі концепту СВЯТО, за дослідженням О. Хомчак, перебувають позитивні емоції та почуття. У досліджуваній статті актуалізуються і матеріальні, і чуттєві атрибути концепту. Так, лексеми й словосполучення *срібний дзвоник, санта-клаусівський дзвоник, борода* (біла), *мішок, пронафталінений кожух* називають конкретні предмети, які безпосередньо пов'язані з образом Санта-Клауса і є його невіддільними атрибутами. Зауважимо, що означення *пронафталінений* не є традиційним для *кожуха* як атрибуту Санта-Клауса, але в аналізованому тексті виконує оцінну функцію і свідчить про неактуальність, застарілість концепту СВЯТО у контексті звичного позитивного сприйняття Санта-Клауса. Лексеми і словосполучення *всепоглинаюча доброта, чуйність, любов до ближнього, ідилія, різдвяне умиротворення* стосуються передусім

емоційної сфери, є номінаціями позитивних емоцій і станів, належать до поняттєвого поля концепту СВЯТО. Звертаємо увагу, що ці лексеми не є унікальними складниками аналізованого концепту, а про належність до нього вказує контекст, зокрема означення *різдвяне*. Сполука *подарункові мішки* і лексема *подарунки* позначають атрибути, що конкретні за визначенням, але сприймаються як такі, котрі мають потужний емоційний конотат. В аналізованому тексті всі ці атрибути вжиті не тільки для характеристики концепту СВЯТО і образу Санта-Клауса в ньому, а й для творення іронічного ефекту – вживаються в межах концепту ВІЙНА. Автор використовує традиційний атрибут в іншому ключі, що створює іронічний ефект:

Приміром таке: «Сполучені Штати бажують допомогти у відновленні демократичних інститутів у Гренаді» (Р. Рейган), і рука підсвідомо тягнеться до санта-клаусівського дзвоника: щось давненько ми не радували тамтешніх тубільців подарунками!

А згодом, відклавши вбік цей багатозарядний засіб виробництва, розпашилий від масових убивств, Санта-Клаус знову риється у своєму мішку.

Автор створює таку картинку, за якої незрозуміло, у поняттях якого концепту він висловлюється.

За допомогою прецедентного імені *Джеймс Бонд* автор вводить ще один атрибут, не характерний для традиційного сприйняття образу Санта-Клауса і святкового концепту: *Інакше кажучи, реальному Санта-Клаусу, як кінематографічному Джеймсу Бонду, присвоєно модний серед певних кіл Заходу кодовий номер 007, що значить: «З правом на вбивство»*. Атрибут «Право на вбивство» належить концепту ВІЙНА. На цьому прецеденті будується заголовок *Миротворець 007*. Це своєрідний оксиморон. За СУМ-11, миротворець – той, хто сприяє встановленню миру, усуває ворожнечу, сварки. Додаємо значення прецеденту і маємо миротворця з правом на вбивство. Автор одразу акцентує увагу на суперечливості і нещирості політики США. Експресивність заголовка одразу привертає увагу читача і налаштовує на відповідне, упереджене сприйняття тексту. Також зауважимо, що такий заголовок належить до поняттєвого поля концепту ВІЙНА, а не СВЯТО, і контрастує з початком тексту.

Номінації та атрибути, що стосуються концепту ВІЙНА, виражені не так яскраво, але серед них також виділяємо кілька категорій. Перша – конкретна лексика на позначення суб'єктів кон-

цепту: *морська піхота США; вашінгтонські миротворці; Джонні з Далласа та Джіммі з Літл-Рока (штат Арканзас)*. Щодо останньої сполуки, то важливо зазначити, що автор використовує збірні образи військових і вказує не тільки їхні імена, а й походження, для більшої експресії та з метою узагальнити явище. Друга – конкретна лексика на позначення атрибутів концепту: *плямистий комбінезон; пиво; казарми*. Такі деталі допомагають увиразнити загальний образ, надати йому чітких, предметних ознак. Сполука *собаче життя* оцінна, а її негативна конотація не викликає питань щодо позиції автора. Деякі з цих атрибутів протиставляються атрибутам метафоричної сфери-джерела: *п'ятисантиметрова довжина волосся* (на противагу *бороді Санта-Клауса*); *снаряди* (на противагу *подарункам*).

Структура аналізованої статті така, що спочатку автор задає іронічний тон, зокрема в першому абзаці:

Де литаври? Де фанфари і барабани, я вас питаю? Чому досі не розквітають у небі фейєрверки, у різнобарв'ї яких від чорної заздрості зблякне Північне сьйво?

У конструкції, утвореній нагромадженням риторичних питань, що створюють комічний ефект, вжито деякі атрибути свята (фанфари, барабани, феєрверки), але немає конкретики щодо назви. У читача виникає враження чогось масштабного й урочистого. Автор окремо говорить про образ Санта-Клауса в межах концепту СВЯТО, окремо про образ піхотинця в межах концепту ВІЙНА. Потім ці два концепти взаємодіють, утворюючи когнітивну метафору ВІЙНА – це СВЯТО. Зі зміною предмета авторської думки змінюється і настрій статті. Наприкінці тексту автор відмовляється від позитивного, святкового образу Санта-Клауса, зосереджуючись на характеристиках військових. Тут акцентується активна викривальна й засуджувальна позиція автора, негативна характеристика військових:

Та все ж найлегше морському піхотинцеві США. Для того, щоб за наказом президента йому завдячував весь світ, Джонні або Джіммі не тільки не треба натягати пронафталенийний кожух Санта-Клауса (який забороняється уставом), а навіть не варто змивати з себе чужу кров: адже завтра знову пошлють кудись «збувати принципи американської демократії», а в цьому ділі обов'язково доведеться з голови до ніг паскудитися.

Свято в контексті не актуалізується ніяк, крім номінації предмета *кожух*, на перший план виходить другий, військовий концепт.

Взаємодія двох концептів відбувається поступово: автор спочатку говорить про існування двох образів, які між собою не пов'язані, хоч і називаються однаково:

По собі знаєте: коли чогось гаряче чекаєш, то насправді воно виявляється децю інакшим. І Санта-Клаус – не виняток. Зокрема, його зовнішній вигляд не має нічого спільного з прототипом, створеним дитячими мріями і дорослим рекламним бізнесом.

Автор проводить чітку межу між двома виявами за принципом «справжнє – несправжнє», що проявляється ще й у такому звороті: *презирливо косячись на своїх двійників-сурогатів з рекламних фірм і бюро послуг.* Цей принцип підтримує аналізовану метафоричну конструкцію. Також можна звернути увагу, що автор акцентує комерційний складник образу Санта-Клауса.

Взаємопроникнення двох концептів яскраво проявляється далі, зокрема в такому контексті:

Поруч з «гренадськими откровеннями» верховного головнокомандуючого Р. Рейгана в мішку у Санта-Клауса і напучення його безпосереднього шефа – міністра оборони К. Уайнберга. <...> Пройнявшись до глибини душі високоетичним кредо містера міністра, Санта-Клаус розчулено промокне очі рукавом плямистого комбінезона і, звичайно, не пошкодує для ліванців найкращих подарунків.

Використання атрибутів, нехарактерних для Санти і характерних для військових, а також залучення статусних професійних номінацій (*верховний головнокомандувач і безпосередній шеф міністр оборони*), актуальних для військового концепту, а не святкового, іронічно підкреслює недоречне взаємопроникнення двох концептів. Про це свідчить така поняттєва схема: подарунки = нові снаряди => радість = смерть:

Недарма про ці подарунки згодом у захваті розповідатиме американська телекомпанія Ен-бі-сі: «Збройні сили США почали застосовувати під час артилерійського обстрілу ліванських населених пунктів нові снаряди, начинені дрібними металевими голками з оперенням. Вибухаючи над поверхнею землі, цей снаряд викидає сотні таких стріл, які уражають все живе на великій ділянці відкритої місцевості... Жертвами цієї зброї уже стали багато мирних жителів, які не беруть участі в будь-яких бойових діях...».

Когнітивна метафора дозволяє акцентувати іронічно-викривальну позицію автора щодо описуваної ситуації. В аналізованій статті використовуються різні засоби творення комічного, які пов'язані з концептами ВІЙНА чи СВЯТО.

Зокрема, вперше образ Санта-Клауса з'являється саме в іронічному контексті:

Адже сталося те, чого чекали покоління й покоління. Вони марили цим у своїх чорно-білих, а згодом і кольорових снах, нескінченними запитаннями доводили до істерик батьків, дідусів і бабусь, навіть листи писали в далеку безвість... Тож як не радіти людству з нагоди вікопомної події, яка прославить рік минулий: Санта-Клаус матеріалізувався!

Гіперболізоване іронічне нагромодження також вказує і на часові межі, знову ж таки, в іронічному ключі: *марили цим у своїх чорно-білих, а згодом і кольорових снах.* Певна іронія виникає через конфлікт «очікування – реальність»:

Скільки вже разів втовкмачували світові, що все геніальне – насправді просте, як яблуко. Так в історії з Санта-Клаусом: шукали його під новорічною ялинкою десь у Гренландії, а він, виявляється, поруч.

Маємо тут просторову характеристику концепту, автор акцентує антонімічні зв'язки.

Автор актуалізує емоційний складник метафоричної конструкції ВІЙНА – ЦЕ СВЯТО, наприклад, у такому контексті:

І головне – всепоглинаюча доброта, чуйність, любов до ближнього. Справжні санта-клауси, яким повинен завдячувати світ (196 тисяч чоловік, причому виключно добровольці, 400 бойових літаків, 600 вертольотів, 300 танків, 450 плаваючих всюдиходів), несуть у різні його кінці різдвяне умиротворення буквально з надзвуковою швидкістю. У їх подарункових мішках порипують скрижалі з викарбуваними на них посланнями вашінгтонських миротворців.

Контраст між реальною атмосферою війни, яку створює документальна фіксація кількості військових і техніки, й атмосферою свята, передусім в емоційному виявленні (*всепоглинаюча доброта, чуйність, любов до ближнього; різдвяне умиротворення*), створює іронічно-сатиричний ефект, викриваючи реальні наміри політики США, про що свідчить сполука *справжні санта-клауси*. Уживання маленької літери графічно маркує появу метафоричної конструкції.

Висновки. В аналізованому тексті когнітивна метафора передусім слугує для вираження викривальної позиції автора. Водночас використання концептуальної метафори показує певні аспекти світобачення того періоду, зокрема ставлення до політики США. Автор підкреслює протиставлення «свій – чужий». Найчастіше когнітивна метафора вживається в іронічних контекстах, завдяки чому вона більш експресивна і має більший вплив на читача.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брославська Л.Я. Концепт «війна» в англомовній картині світу: доконцептуальні основи. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Сер. Романо-германська філологія. Методика викладання іноземних мов.* 2013. № 1051(73). С. 46–51.
2. Вільчинська Т.П. Концепт «війна»: особливості мовної об'єктивації у газетному тексті. *Лінгвістичні студії.* 2017. Вип. 34. С.110–114.
3. Гошилик Н.С. Дискурсивні характеристики темпоральних соціокультурних концептів ДЕНЬ ТИЖНЯ, МІСЯЦЬ, ПОРА РОКУ, СВЯТО. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6045/1/Goschilik.pdf> (дата звернення: 30.10.2019).
4. Попова З., Стернин И. Когнитивная лингвистика. Москва : АСТ: Восток-Запад, 2010. 314 с.
5. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми. Полтава : Довкілля-К, 2008. 712 с.
6. Ткаченко Ю.В. Негативна нормативна оцінка в медіатекстах про свята. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzs_2015_138_70 (дата звернення: 06.11.2019).
7. Ткаченко Ю.В. Дискурсивна рецепція релігійних свят у радянській пресі: мовні засоби відчуження й рефреймінгу. *Науковий вісник Чернівецького університету.* 2016. Вип. 769. С. 51–55.
8. Хомчак О. Формування асоціативно-вербальної моделі концепту свята. URL: <http://eprints.mdpu.org.ua/id/eprint/795> (дата звернення: 15.09.2019).
9. Яворська Г. Концепт «війна»: семантика і прагматика. URL: <http://jlingst.donnu.edu.ua/article/view/5582/5609> (дата звернення: 15.09.2019).
10. Lakoff G., Johnsen M. *Metaphors we live by.* London: The university of Chicago press. 2003. 276 p.